

**MEZARTAŞI KİTABELERİNDEKİ İMZALARIN
REFERANSI SORUNU : SAMSUN-ÇARŞAMBA RIDVAN
PAŞA CAMİİ HAZİRESİNDEKİ İKİ MEZARTAŞI ÖRNEĞİ**

Yrd.Doç.Dr. Recep GÜN
Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

***The Problem of Reference in the Signatures of Tombstones'
Inscription: A Sample of Two Tombstones in the Graveyard of
Samsun-Çarşamba Ridvan Pasha Mosque***

Tombstones are indispensable materials for investigations in the history of art in terms of their ornaments and other characteristics. One of the elements, which is of artistic importance by its distinctive place on the tombstones is inscription. While the inscriptions on the tombstones were used to be written by the outstanding calligraphers in a given period, they rarely bare the signatures of their calligraphers. Interestingly enough, though different inscriptions were written by the same calligrapher, they may bare different signatures. This paper aims at proving the claim that two tombstones' inscriptions in the graveyard of Ridvan Paşa Mosque in Çarşamba were written by the same calligrapher.

Tarihi yönden sundukları bilgiler yanında, edebi, folklorik ve sanatsal açıdan taşıdıkları özellikleri ile ait oldukları toplumun sosyo kültürel yapısını yansıtmada adeta birinci elden kaynak durumunda olan mezar taşları sanat tarihi araştırmacıları için vazgeçilmez materyaller durumundadır.¹

¹ Tarihi Türk mezarlıkları ve mezartaşları ile ilgili olarak yerli ve yabancı bilim adamları tarafından yapılmış pek çok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışma örnekleri için bkz: B. Karamağaralı, Ahlat Mezartaşları, Ankara 1972; Z. Başar, Erzurum'da Eski Mezarlık ve Resimli Mezar Taşları, Ankara 1973; C. Özer, Edirne'de Osmanlı Dönemi Mezar Taşları, (Basılmamış Lisans Tezi, Hacettepe Üniv. Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü), Ankara 1989; G. Tunçel, Batı Anadolu Bölgesinde Cami Tasvirli Mezartaşları, Ankara 1989; E. Bölükbaşı, Ankara Mezarları (H.Ü. Yayınlanmamış Lisans Tezi), Ankara 1989; E. Danık, Koç ve At Şeklindeki Tunceli Mezar Taşları, Ankara 1990; H.P. Laqueur, Hüve'l-Baki-İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları, (Çev. Selahattin Dilidüzgün), İstanbul 1993; D. Karaçağ,
Dipnot devamı →

Mezar taşları üzerinde bulunan önemli unsurlardan biri hiç şüphesiz yazılardır. Bunlar çoğunlukla zamanlarının meşhur hattatları tarafından kaleme alınmış olup, hat sanatı açısından büyük değer taşırırlar. Ancak hat sanatının taş işlenmiş nadide örnekleri arasında yer almalarına rağmen bu yazıların pek azında hattat imzasına rastlanmaktadır. Ayrıca bu yazıların bir kısmı aynı hattatın eseri olmasına rağmen, imzalar farklı olabilmektedir.² Çarşamba'da tespit ettiğimiz ve halen Rıdvan Paşa Camii Haziresinde bulunan iki mezar taşı kitabeleri bu tür bir uygulamaya örnek teşkil etmektedir. Bu kitabelerden birinde hattatın adı "Ünyeli Muhammed", diğesinde ise "Ünyeli Muhammed Rıfat" olarak geçmektedir. Bu makalenin amacı yukarıda zikrettiğimiz isimlerin aynı hattata ait olup olmadığı hususunda bir tespit çalışması yapmaktır. Öncelikle bu iki mezar taşını ve kitabelerini inceleyelim:

Örnek 1:

Res. : 1-4
 Bulunduğu Yer: Çarşamba Rıdvan Paşa Camii Haziresi.
 Kimliği : Trabzon Valisi Osman Paşa'nın oğlu (?) nun eşi Fatma Hanım.
 Tarihi : 21 Recep 1272 h. / 28 Mart 1855 m.
 İnceleme Tarihi: Haziran 2002.
 Durumu : Sanduka ve şahideler sağlam haldedir.
 Malzemesi : Mermer.
 Formu : Şahideli, kapaksız sanduka.
 Baş ve ayak ucu Şahideleri: Prizmal gövdeli, kaideli ve tepelikli.
 Ölçüleri : Baş ucu şahidesi: 130x36-39x13 cm.
 Ayak ucu şahidesi: 126x32-30x13 cm.
 Sanduka: 214x73x64 cm.
 İşlenişi : Kitabe ve süslemeler kabartma olarak işlenmiştir.
 Kitabesi : Baş ucu şahidesinin ön yüzünde ta'lik hatla Osmanlıca yazılmış eğik on yedi satırlık kitabe bulunmaktadır. (Res.1).
 Satır aralarına düz kabartma çizgiler çekilen kitabe şudur:

Res. 1
 Fatma Hanım'a ait baş ucu şahidesi

→ →

Bursa'daki 14. ve 15. y.y. Mezartaşları, Ankara 1994; A.A, Güven, XVI. Yüzyıl Osmanlı Mezar Taşları-İznik-Bursa-Edirne-İstanbul, (Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniv. Sos.Bil. Enst. Sanat Tarihi Bilim Dalı), İstanbul 1995; S.Başkan, Karamanoğulları Dönemi Konya Mezar Taşları, Ankara 1996; G. Elitez, Türk Mezartaşlarında Bitki Motifleri (Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniv. Sos.Bil. Enst.), İstanbul 1996; G. Aydoğdu, Amasya Mezartaşları, (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniv. Sos.Bil. Enst. Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı), Ankara 1997; Ç. Çelik, Bitlis Güroymaktaki Tarihi Mezar Taşları (YYÜ Sos.Bil. Enst. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Van 1998; A. Uluçam, Eski Erciş-Çelebibağı Mezarlığı ve Mezar Taşları, Ankara 2000; K. Pektaş, Bitlis Tarihi Mezarlıkları ve Mezar Taşları, Ankara 2001;

² Bu konuda yapılan bir çalışma için bkz. Abdülhamit Tüfekçioğlu, "Amasya'da Sultan II. Bâyezid Câmii Kitâbelerinin Hattatı Hakkında Bir Tespit", M. Uğur Derman 65 Yaş Armağanı, İstanbul 2000, ss.553-568.

Her can ölümü tadacaktır.
 Trabzon Valisi Osman Paşazade kim.
 Ona hizmetle mutlu olmuş idi.
 Zaman onun dünyasını kararttı.
 Bitişik gonca misali eşlerden birine hazan
 gelince.
 Derin ayrılık ateşi tamamen yakıp yandırdı.
 Göz sağlığı bozulup dünya ona bir yas evi
 haline geldi.
 Zaman onun neşeli yaşantısını kederli hale
 soktu.
 Toprağa gömülünce (tekrar) onun zevcesi
 oldum.
 Ya Rab o rahmetliye huriler arkadaş olsun.
 Ki o dünyayı terk edip ahireti mekan edindi.
 Ey Alemlerin İlahı
 onun ruhunu daima mutlu eyle.
 Gönül kuşu kanat açıp
 Senin huzuruna yolcu oldu.
 Cumruş Ata tek kaleimde ölüm tarihini
 yazdı.
 Fatma Hanım bu anda cenneti yuva edindi.
 Fatıha. Sene 21 Recep 1272.
 Ünyeli Muhammed Rifat'ın
 kaleminin eseridir.

كل نفس ذائقة الموت
 كيم طربزون واليسى عثمان پاشازاده كيم
 پايه اصطبل ايله اولمش ايدى اول كامران
 بزم عيشينه كدورت ويردي بو دور فلک
 همسرينك غنجه عسيرنه ايرنجه حزان
 آتش فرقت درونن ياقدى ياندردىبتون
 شك اولوپ جشمينه بر ماتمسرای اولدى جهان
 بزم غم ايندىنشاط عيشين دور فلک
 زوجسى اولدم اولنجه بزم خاك ايجره نمان
 اوله خوريلر انيس يا رب او مرحومه يه
 ترك ايدوب دار فناي طوتدى عقباده مكان
 روحين شاد ايله دائم يا اله العالمين
 مرغ جان پر آجوب در كاهينه اولدى روان
 يازدى جومرش عطا تاريخ فوتن يك قلم
 فاطمه خاتم بو دمده عدن قيلدي اشيان
 الفاتحه سنه 1272 في رجب 21
 اثر خامه اونيوى محمد رفعت

Örnek 2:

- Res : 5-7
 Bulunduğu Yer: Çarşamba Rıdvan Paşa Camii
 Haziresi.
 Kimliği : Trabzon Valisi Hazinedarzaade Osman
 Paşa'nın Eşi Efic Rukiyye Hanım.
 Tarihi : Şaban 1272 h./Nisan 1855 m.
 İnceleme Tarihi : Haziran 2002.
 Durumu : Sanduka ve şahideler sağlam haldedir.
 Malzemesi: Mermer.
 Formu : Şahideli kapaksız sanduka.
 Baş ve ayak ucu şahideleri: Düşey dikdörtgen plaka
 halinde gövdeli, kaideli ve tepelikli.
 Ölçüleri : Baş ucu şahidesi: 243x40-68x15.5 cm.
 Ayak ucu şahidesi: 237x33-68 cm.
 Sanduka: 232x68x66 cm.
 İşleniş : Kitabe ve süslemeler kabartma olarak
 işlenmiştir.
 Kitabesi : Baş ucu şahidesinin batı yüzünde eğik on üç
 satır halinde düzenlenmiş talik hatlı
 Osmanlıca kitabe bulunmaktadır (Res. 5).
 Satır aralarına ince çizgiler çekilen kitabe şudur:

Res. 5
 Rukiyye Hanım'a ait
 başucu şahidesi.

Her can ölümü tadacaktır.
 Dön emri gelince bu gönül hemen
 Hak deyip Hz. Allah'a doğru yola
 koyuldum.
 Bu dünyada hiç kimse kalıcı değildir.
 Çare yok, yaşlı-ihtiyar herkese ecel
 gelecektir.
 Hak teala yerimi cennet etsin benim.
 Cennet bağına girmeyi arzulayıp
 yüzümü O'nun afvına çevirdim.
 Eski Trabzon Valisi Hazinedârzâde
 Şevki Osman Paşa'nın saygıdeğer eşleri
 Hacı Efic Rukiyye Hanım'ın ruhu için
 Ve bütün inananların ruhları için
 El-fatiha.
 Sene Şaban 1272.
 Ünyeli Muhammed'in kaleminin
 eseridir.

كل نفس ذائقة الموت
 ارجمی امری ایرشدی بو دل همان
 حق دیوب اولدم جوار حضرتة حقه روان
 عالم فانیده اصلا بر احد باقی دکل
 چاره یوق کمسه اجل کلمیان اولور
 پیرو جوان
 حق تعالی مترلم دار النعمیم ایستون بنم
 عفوینه طوئدم یوزیمی عزم ایدوب باغ جنان
 اسبق طریزون والیسی خزینه دار زاده
 شوقی عثمان پاشانگ حرم محترمه لری
 الحاجة افج رقیه خاتم روحیچون
 و كافة اهل ایمان ارواحیچون
 الفاتحه سنه فی ش
 اثر خامه اونوی محمد

Değerlendirme:

Kitabelerden de anlaşılacağı üzere incelediğimiz örneklerden biri Trabzon Valisi Hazinedarzade Osman Paşa'nın³ eşi Rukiyye Hanım'a aittir. Diğeri ise büyük bir ihtimalle Osman Paşa'nın oğullarından birinin hanımına ait olmalıdır. Verilen tarihlere bakıldığında şahısların en fazla bir ay arayla öldükleri görülmektedir. Bu iki şahsın toplumsal statü açısından üstün konumları, mezar taşlarındaki yazıların zarafetinden, süslemelerin çeşitliliği ve kalitesinin yüksekliğinden açıkça anlaşılmaktadır.

Kitabelere gelince; her iki örnekte kitabeler talik hatla Osmanlıca olarak yazılmışlardır. Kitabelerin sonlarında birer ketebe kıtası bulunmaktadır. Bunlardan Fatma Hanım'a ait olan kitabenin sonuna "Eser-i hâme-i Ünyevî Muhammed Rıfat" (Res. 4) ifadesi düşülürken, Rukiyye Hanım'a ait olan kitabenin sonuna ise "Eser-i hâme-i Ünyevî Muhammed" (Res. 7) cümlesi yazılmıştır. Görüleceği üzere bu iki imza cümlesi arasında "Rıfat" kelimesinden kaynaklanan bir farklılık bulunmaktadır. Bu durum kitabelerin aynı hattat tarafından yazılıp yazılmadığı sorununu ortaya çıkarmaktadır.

Bu konuda kesin bir yargıda bulunmadan önce, konuyu aydınlatmada faydası olacağını düşündüğümüz, Trabzon şehir mezarlığında bulunan ve Çarşamba'dakilerle ortak ifadeler içeren üç mezar taşı kitabesindeki imza cümlelerine dikkat çekmek isteriz. Bunlardan en eskisi Trabzon Valisi Hazinedarzade Osman Paşa'nın mezar taşında bulunmaktadır. Hicri 1258 tarihli mezar taşına hattatın adı "Ünyevî Terzi İsmail zâde Muhammed Rıfat Mısıri"

³ Osman Paşa, kendisinden önce Trabzon Valisi olan Hazinedarzade Süleyman Paşa'nın oğludur. Babası Behram Bey'in Hacı Ali Paşa'nın hazinedarı olmasından dolayı Süleyman Paşa ve sülalesi "Hazinedarzade" lakabını almışlardır. Süleyman Paşa'nın Osman Paşa ve Abdullah Paşa adında iki oğlu vardır. Mezarı Çarşamba Rıdvan Paşa Camii haziresinde olup demir parmaklıklarla çevrilidir. Tarihi bilgi için bkz: Mustafa Adil, Samsun İktisadi İstatistiyi, İst. 1928; R. Vadala, Samsoun, Paris 1934; Ömer Orhun, Samsun, Samsun 1949; Mehmet Torun, Samsun ve İlçeleri Tarihi Araştırmaları, İst. 1954; Alim Altaylı, Samsun Tarihi, Samsun 1967; M. Emin Yolalcı, Samsun Eşrafından Hazinedâr-zâde Es-Seyyid Abdullah Paşa'nın Terekesi, Samsun 1987.

şeklinde yazılmıştır.⁴ Ceride-i Nüfus Nâzırı Müderris Hacı Mahmud Kâşif Efendi'ye ait 1259 tarihli mezar taşında "Ketebehû Ünyevî Muhammed Mısrî" şeklinde olan hattatın ismi⁵ Lü'lüzâde el-Hâc Şakir Efendi'nin eşi Zeliha Hanım'a ait olan 1263 tarihli mezar taşında ise yalnızca "Ketebehû Mısrî" şeklinde geçmektedir.⁶

Çarşamba ve Trabzon'da bulunan bu örnekler kronolojik olarak sıralandığında ketebe kıtaları ve içerdikleri imza cümleleri şu şekildedir:

1. "Ünyevî Terzi İsmâil zâde Muhammed Rıfat Mısrî" (1258-Trabzon)
2. "Ketebehû Ünyevî Muhammed Mısrî" (1259-Trabzon)
3. "Ketebehû Mısrî" (1263-Trabzon)
4. "Eser-i hâme-i Ünyevî Muhammed Rıfat" (1272-Çarşamba)
5. "Eser-i hâme-i Ünyevî Muhammed" (1272-Çarşamba)

Zikredilen bu beş örneğin tarihleri bunların hepsinin 15 senelik bir zaman dilimi içerisine ait olduğunu göstermektedir. Yine en eski tarihli olan ve bütün künyeyi veren örnekten hattatın Ünyeli bir aileden geldiği ve babasının terzilik yapan İsmail adında biri olduğu anlaşılmaktadır. İmza cümlelerinde kullanılan kelime ve ifadelerle bakıldığında, "Muhammed" isminin 4, "Muhammed Rıfat" isminin 2, "Mısrî" mahlasının 3, "Ünyevî" kelimesinin 4 ve "Eser-i Hâme" ifadesinin 2 örnekte ortak olarak kullanıldığı dikkat çekmektedir.

Söz konusu mezar taşlarına düşülen tarihler arasındaki yakınlık, bütün kitabelerin talik hattı ile yazılmış olması, örneklerin hepsinde imza cümlelerinde görülen benzerlik ve Fatma ve Rukiyye Hanımların mezar taşlarındaki imza ifadelerinin –Rıfat kelimesi hariç- aynılığı, Çarşamba'da bulunan bu iki mezar taşı kitabesinin aynı hattat tarafından yazılmış olduğu fikrini kuvvetlendirmektedir. Yukarıda değindiğimiz beş örneğin her birinde hattatın farklı imza terkipleri kullanmasını ise -bazen bütün künyesini yazarken kimi zaman sadece "Mısrî" mahlasını kullanmasında olduğu gibi- kişisel bir tercih olarak açıklayabiliriz.

Yukarıda zikrettiğimiz imza cümlelerindeki isimler arasında görülen ilişki ve benzerliklerden hareket ederek Çarşamba'daki kitabeler hakkında ulaştığımız sonucu bir başka açıdan da desteklemek mümkündür. Şöyle ki: Mezarları Çarşamba'da bulunan bu iki kişi (Rukiyye ve Fatma Hanımlar) aynı aileye mensup olup art arda vefat etmişlerdir. Bir süre sonra ailenin geride kalanlarının bu iki kişinin gerek yazı gerekse mezar siparişlerini aynı şahıslara vermiş olmaları muhtemel gözükmektedir.⁷ Nitekim bu durum her iki şahsa ait mezar taşları üzerinde yer alan kitabelerden –her iki kitabe talik hattı ile yazılmıştır- ve süslemelerin tatbikindeki işçilikte görülen benzerlikten de anlaşılabilir.

Sonuç olarak Çarşamba'da bulunan bu iki mezar taşı kitabesinin elimizdeki mevcut bilgilerin ışığında aynı hattat (Ünyeli Muhammed) tarafından yazıldığını ve isimler arasında görülen farklılığın ise hattatın değişik şekillerde imza koyma alışkanlığından kaynaklanmış olabileceğini söylemek mümkündür.

⁴ Murat Yüksel, Trabzon'da Türk-İslâm Eserleri ve Kitabeler, C. III, Trabzon 2000, s.29-30.

⁵ Yüksel, a.g.e., C. III, s.235-236.

⁶ Yüksel, a.g.e., C. V, s.45.

⁷ Hazinedarzadeler daha önceden hattat Ünyeli Muhammed'e Rukiyye Hanım'ın eşi olan Trabzon Valisi Osman Paşa adına kitabe yazdırmışlardır. Bkz. Yüksel, a.g.e., C. III, s.29-30.

Res. 2 Fatma Hanım'a ait ayak ucu şahidesi

Res.3 Fatma Hanım'a ait sandukanın yan kanadı

Res.4 Fatma Hanım'a ait kitabedeki ketebe kıtası

Res. 6 Rukiyye Hanım'a ait sandukanın yan kanadı

Res. 7 Rukiyye Hanım'a ait kitabedeki ketebe kıtası